

A Jurisprudential Analysis of Gharar in Bitcoin Transactions

Reza Poorsedghi¹ ✉, Mohammad Faaezi², Seyed Sadegh Azarian³

1. Corresponding Author, Department of Principles, Imam al-Atheer Jurisprudential Center, Iran. Email: rezapoorsedghi@gmail.com

2. Senior Instructor (Advanced Levels), Islamic Seminary, Qom, Iran. Email: m.faaezi@chmail.ir

3. Professor, Imam al-Atheer Jurisprudential Center, Qom, Iran. Email: ssaaz1366@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Received: 21 June 2021
Received in revised form: 9
March 2022
Accepted: 12 July 2025
Available online: 12 July 2025

Keywords

Bitcoin; cryptocurrency;
gharar; digital money;
transaction.

Abstract

With the increasing prevalence of cryptocurrencies in virtual environments, various Islamic jurisprudential questions have arisen. The permissibility of Bitcoin transactions is one of the most important issues, as Bitcoin has become widely used among cryptocurrency traders. Some jurists have declared Bitcoin invalid by citing the prohibition of gharar (excessive uncertainty) in transactions. This study, based on a review of library sources, examines the concept of gharar and its applications in Islamic jurisprudence to evaluate its relevance to Bitcoin and its trading. The findings show that jurists have described gharar in sales with three main meanings: risk, ignorance, and deception; however, none of these meanings justify invalidating Bitcoin transactions. Furthermore, jurists who invalidate transactions due to gharar do so under specific conditions: (1) when there is no ability to deliver the countervalues; (2) when the countervalues are unknown; (3) when the subject of the transaction lacks rational benefit; or (4) when the subject is not ownable—none of which apply to Bitcoin or its trading. Therefore, neither the definitions nor the jurisprudential applications of gharar support declaring Bitcoin transactions invalid.

Cite this article: Poorsedghi, R.; Faaezi, M.; Azarian, S., S. (2025). A Jurisprudential Analysis of Gharar in Bitcoin Transactions, *Islamic Economics Doctrines*, 1(2), 37-51.

<https://doi.org/10.30513/ied.2025.2992.1116>

واکاوی فقهی غرر در معامله بیت‌کوین

رضا پورصدقی^۱ ✉، محمد فائزی^۲، سید صادق آذریان^۳

۱. نویسنده مسئول، گروه اصول پژوهشگاه مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، قم، ایران. رایانامه: rezapoorsedghi@gmail.com

۲. استاد سطوح عالی حوزه علمیه، قم، ایران. رایانامه: m.faezi@chmail.ir

۳. استاد مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، قم، ایران. رایانامه: ssaaz1366@gmail.com

چکیده

امروزه با رواج رمزارزها در فضای مجازی، پرسش‌های مختلفی به لحاظ فقهی شکل گرفته است. جواز معامله بیت‌کوین مهم‌ترین سؤالی است که در این رابطه، به دلیل نفوذ بیت‌کوین در بین معامله‌گران رمزارزها پرسیده می‌شود. برخی از فقها با استناد به بطلان غرر، معامله بیت‌کوین را باطل دانسته‌اند. نوشته حاضر با بررسی منابع کتابخانه‌ای، ماهیت غرر و تطبیقات آن را در فقه مطالعه کرده است تا نحوه تطبیق این عنوان بر بیت‌کوین و معامله آن را بررسی کند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد فقها برای غرری که در بیع مورد نهی است سه معنای خطر، جهالت و خدعه را بیان نموده‌اند، ولی طبق هیچ‌کدام از این معانی نمی‌توان قائل به بطلان معامله بیت‌کوین شد. همچنین فقها با استناد به بطلان غرر، معاملاتی را که در آن‌ها ۱. قدرت بر تسلیم عوضین وجود ندارد؛ ۲. عوضین مجهول هستند؛ ۳. مورد معامله فاقد منفعت عقلانی است؛ ۴. مورد معامله قابل تملک نیست باطل دانسته‌اند، اما هیچ یک از خصوصیات مذکور در بیت‌کوین و معامله آن وجود ندارد. بنابراین هیچ یک از معانی و تطبیقات غرر برای غرری دانستن معامله بیت‌کوین قابل استناد نیست.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۳۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۱

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۴/۲۱

کلیدواژه‌ها

بیت‌کوین، رمزارز، غرر، پول دیجیتال، معامله.

استناد: پورصدقی، رضا؛ فائزی، محمد؛ آذریان سید صادق. (۱۴۰۴). واکاوی فقهی غرر در معامله بیت‌کوین، آموزه‌های اقتصاد اسلامی، ۱۱(۲)، ۵۱-۳۷.

<https://doi.org/10.30513/ied.2025.2992.1116>

مقدمه

در دنیای امروز با پیشرفت فناوری‌های دیجیتال و دنیای مجازی، هر روز امر جدیدی به دنیا عرضه می‌شود که برخی از آن‌ها منشأ ایجاد عنوان‌های جدیدی برای بحث‌های فقهی و حقوقی است. بیت‌کوین و به طور کلی کریپتوکارنسی‌ها (رمزارها) در حوزه پولی ظرفیت‌های جدیدی هستند که در بستر عالم مجازی برای نقل و انتقال‌ها شکل گرفته‌اند و از جمله عنوان‌هایی محسوب می‌شوند که به مباحث فقهی بدون سابقه و پیشینه نیاز دارند.

بیت‌کوین و رمزارزهای دیگر سؤال‌های فقهی مختلفی را به وجود آورده‌اند: از نظر فقهی ماهیت این عنوان‌ها چیست؟ آیا امکان تعریف فقهی علی‌حده برای آن‌ها وجود دارد؟ خرید و فروش این رمزارزها به لحاظ شرعی چه حکمی دارد؟ آیا حکم‌های کلی تصرف بر خرید و فروش این ارزهای مجازی جاری است؟ و... در کلام‌های برخی از کارشناسان فقهی، بیت‌کوین دارای قابلیت خرید و فروش به لحاظ شرعی نیست. دلیل‌های عمده‌ای که برای این مدعا ارائه شده است، غرری بودن معامله رمزارز است. (فاضل، hawzah.net؛ معصومی‌نیا، magiran.com) از آنجا که تطبیق قاعده‌های غرر بر این مسئله از جنبه‌های مختلف جای تأمل است، نیاز به پژوهشی برای بررسی تطبیق این قاعده‌ها بر مسئله فروش رمزارزها احساس می‌شود. نیاز روزافزون اقتصاد به این نوع ارزها، به خصوص در شرایط سخت تحریمی، ضرورت پژوهش را بیش‌ازپیش می‌نماید.

در برخی از نوشته‌های علمی، ماهیت رمزارزها و جواز خرید و فروش آن‌ها از نظر فقهی اجمالاً بررسی شده است. در مقاله «بیت‌کوین و ماهیت مالی-فقهی پول مجازی» که در آن عنوان‌های کلی دخیل در حکم شرعی خرید و فروش رمزارزها ارائه شده است، بدون ورود تفصیلی، قاعده‌های غرر نیز مورد توجه قرار گرفته و به صورت اجمالی به برخی از وجوه تطبیق آن‌ها اشاره شده است و در نهایت، معامله رمزارزها از مصداق‌های غرر قلمداد شده است. (میرزاخانی و سعدی، ۱۳۹۷، ص ۷۱-۹۲) مقاله «بررسی چالش غرر در معامله با رمزارزها؛ مورد مطالعه: بیت‌کوین» نیز از منظر مبناها و تطبیق‌های مختلف، چالش‌های تطبیق غرر بر خرید و فروش رمزارزها را بررسی کرده، ولی نتیجه را به تحقیق‌های مفصل‌تر احاله داده است. (حبیبیان، نقیعی و اسدیان، مجید و مرتضی، لالیمی و زحمتکش، محمدعلی، ۱۳۹۹) شایان توجه است که در برخی گفت‌وگوهای

علمی، به غرری بودن این نوع معامله اشاره شده است. (برای نمونه رک: فاضل، hawzah.net; معصومی‌نیا، magiran.com).

پژوهش حاضر با مطالعه سندهای کتابخانه‌ای، مسئله را به روش تحلیلی-انتقادی، نقد و بررسی کرده است. بحث مفهوم‌شناسی بیت‌کوین و غرر و بررسی دلیل‌ها، شاکله اصلی مقاله پیش رو را تشکیل می‌دهد.

۱. بیت‌کوین

بیت‌کوین یکی از ارزهای رمزنگاری شده است که نوعی دارایی دیجیتال محسوب می‌شود، ارزی دیجیتال که فنون رمزنگاری برای تولید واحدهای ارز و تأیید انتقال در آن به کار رفته است. (رک: میرزاخانی و سعدی، ۱۳۹۷، ص ۷۱-۹۲)

این ارزها، شکلی از پول‌های دیجیتالی هستند که با محاسبات ریاضیاتی پیچیده خلق می‌شوند. بیت‌کوین از فناوری peer-to-peer برای فعالیت بدون هیچ مرجع مرکزی یا بانک استفاده می‌کند. مدیریت معاملات و صدور بیت‌کوین به صورت جمعی و توسط شبکه انجام می‌شود. بیت‌کوین منبع‌باز و طراحی آن عمومی است. هیچ‌کس مالک یا کنترل‌کننده بیت‌کوین نیست و همه می‌توانند در آن شرکت کنند. (رک: میرزاخانی، ۱۳۹۷، ص ۷۱-۹۲) بنابراین، بیت‌کوین نوعی ارز دیجیتال است که به صورت مجازی ساخته و نگهداری می‌شود، کسی آن را کنترل نمی‌کند، چاپ نمی‌شود و به وسیله نرم‌افزارهای رایانه‌ای در سراسر دنیا تولید می‌شود. یکی از مزایای اصلی بیت‌کوین این است که می‌توان آن را در حالت آفلاین هم در یک سخت‌افزار امن ذخیره کرد. به این حالت، ذخیره سرد گفته می‌شود. با وجود ذخیره سرد، امکان به سرقت رفتن بیت‌کوین و رمزارزها وجود نخواهد داشت.

ذخیره سرد، در مقابل ذخیره گرم قرار دارد. ذخیره گرم نوعی ذخیره‌سازی است که طی آن، داده‌ها روی سطح اینترنت ذخیره می‌شوند و در نتیجه، امکان به سرقت رفتن آن‌ها وجود دارد. بیت‌کوین‌ها بعد از تبادل در کیف پول‌های دیجیتالی قرار می‌گیرند. هر کیف پول دیجیتالی، یک پایگاه داده کوچک است که کاربران روی سیستم‌های رایانه، تلفن‌های هوشمند و تبلت‌های خود ذخیره می‌کنند.

کاربران مختلف که در شبکه بلاک چین حاضرند، «گره» نامیده می‌شوند و هر تراکنشی که

در شبکهٔ بلاک چین صورت می‌گیرد، باید به تأیید تمام گره‌ها یا همان کاربران برسد. با توجه به این ویژگی، امکان این‌که تغییری در داده‌ها به وجود بیاید یا کسی تقلب و کلاه‌برداری کند بسیار اندک خواهد بود. (همان)

۲. غرر

ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی غرر را بیان نموده، سپس روایات را بررسی می‌کنیم:

۱-۲. غرر در لغت

«غرر» در لغت به معنای نزدیک به همی تفسیر شده است. برخی لغت‌دانان عرب «غرر» را به غفلت معنا کرده‌اند. در کتاب الصحاح جوهری می‌نویسد: «غَرَّةٌ غَفْلَتٌ اسْتِ وَ غَارٌ غَافِلٌ». (جوهری، ۱۴۱۰، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة، ج ۲، ص ۷۶۷) وی معنای دیگری نیز برای «غرر» مطرح کرده و در آن، «غرر» را به معنای خطر دانسته و مفاد روایات دال بر حرمت بیع غرری را بر این معنا تطبیق داده است. (جوهری، ۱۴۱۰، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة، ج ۲، ص ۷۶۷) همان‌گونه بررسی کتب لغت نشان می‌دهد، معنای «غرر» در بیع غرری، خطر و ریسک است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، مفردات الفاظ القرآن، ص ۶۰۳؛ صاحب بن عباد، ۱۴۱۴، المحيط فی اللغة، ج ۴، ص ۵۱۱؛ فیومی، بی‌تا، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، ج ۲، ص ۴۴۵) از برخی عبارات لغویون نیز معنای جهالت برای غرر استفاده می‌شود. (واسطی، ۱۴۱۴، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۹، ص ۳۲۷؛ النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، ج ۵، ص ۲۱۹) از معنای مطرح در لغت برای این واژه خدعه است. (الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة، ج ۲، ص ۷۶۷)

۲-۲. غرر در اصطلاح

در بیان فقها، برای «غرر» معانی مختلفی دیده می‌شود. عمدهٔ این معانی سه معناست که در ادامه، به بررسی تطبیق آن‌ها بر معاملهٔ بیت‌کوبین می‌پردازیم. بنابراین، به نقد و بررسی دیدگاه فقها در تعریف غرر نیازی نخواهد بود.

دیدگاه اول: برخی از فقها «غرر» را به معنای خطر دانسته‌اند که امروزه با تعبیر «ریسک» از آن یاد می‌شود. این دیدگاه نظر برگزیدهٔ صاحب جواهر است. (نجفی، بی‌تا، ج ۲۲، ص ۳۸۶)

دیدگاه دوم: این‌که «غرر» به معنای جهالت است. مرحوم شیخ انصاری در کتاب گران سنگ مکاسب خود، هنگامی که در بحث شرط قدرت بر تسلیم معنای غرر را بررسی می‌کند، بعد

از بیان کلمات لغوبین چنین می‌نویسد: «بالجملة، فالکَلَّ مَتَّفِقُونَ عَلَى اخْتِذَا الْجَهَالَةِ فِي مَعْنَى الْغَرَرِ، سِوَاءَ تَعَلُّقِ الْجَهْلِ بِأَصْلِ وَجُودِهِ، أَمْ بِحَصُولِهِ فِي يَدِ مَنْ انْتَقَلَ إِلَيْهِ، أَمْ بِصِفَاتِهِ كَمَا وَكَيْفًا.» (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۱۷۶)

دیدگاه سوم: این‌که «غرر» به معنای خدعه است. مرحوم ایروانی در حاشیه مکاسب خود بعد از بیان معنای «غرر» نزد اهل لغت، خدعه را جامع این معانی مختلفی که برای غرر بیان شده است می‌داند. (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۱۹۲)

از نگاه برخی نیز معنای «غرر» به دلیل اختلاف روایات روشن نیست. مرحوم نائینی لفظ «غرر» را بین چند معنا مردد و آن را مجمل می‌داند. در نتیجه، برای بطلان بیع کالایی که تسلیم آن مقدور نیست، استدلال به قاعده غرر را تمام نمی‌داند. (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۴۶۷) شاگرد مبرز ایشان، مرحوم خویی نیز راه استاد را پیموده‌اند و چون معنای غرر را مجمل می‌دانند، روایات دال بر حرمت بیع غرری را دال بر بطلان چنین بیعی ندانسته‌اند. (خویی، بی‌تا، ج ۵، ص ۲۵۹-۲۶۰)

۳. بررسی بطلان معاملات غرری

موارد فراوانی در کلمات فقها وجود دارد که غرر را دلیل بطلان بعضی از معاملات دانسته‌اند. ما در بحث پیش‌رو، کلمات آن‌ها را پیگیری می‌کنیم و با تبیین مراد از «غرر» نزد فقها، تطبیق آن بر خرید و فروش بیت‌کوبین را بررسی می‌نماییم.

برای بررسی غرر در معاملات بیت‌کوبین، دو طریق را پی می‌گیریم: در طریق اول با بیان دلیل مانعیت غرر در معامله و تبیین مراد از غرر، به این امر می‌پردازیم که آیا در معاملات بیت‌کوبین غرر وجود دارد یا خیر.

در طریق دوم با مراجعه به کتب فقها، این امر را پیگیری می‌کنیم که در چه مواردی فقها با استناد به غرر حکم به بطلان معامله‌ای نموده‌اند و سپس با مقایسه این معاملات با خرید و فروش بیت‌کوبین به این پرسش می‌پردازیم که آیا غرر می‌تواند مستند بطلان در معاملات بیت‌کوبین باشد یا خیر.

۳-۱. روش اول

دلیلی که فقها برای بطلان بیع غرری به آن استدلال کرده‌اند روایت نبوی (ص) است:

” عَنْ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ (ع): وَقَدْ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَنْ بَيْعِ الْمُضْطَرِّ

وَعَنْ بَيْعِ الْغُرَرِ. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۴۴۸؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۲۸۳)

در کلمات فقها (برای نمونه رک: طوسی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۳۱۹؛ حلی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۷۷؛ سبزواری، ۱۴۲۱، ص ۳۱۷؛ علامه حلی، بی تا، ج ۱۰، ص ۵۱؛ علامه حلی، ۱۴۱۳، ج ۵، ص ۱۳۷؛ بحرانی، ۱۴۰۵، ج ۲۰، ص ۲۲؛ نراقی، ۱۴۱۷، ص ۹۰) روایت مرسله‌ای از پیامبر (ص) نقل شده است که از مطلق غرر نهی می‌کند، ولی این روایت در هیچ یک از مصادر روایی یافت نشده است. از این روایات باید در دو مقام بحث نمود: ابتدا میزان اعتبار این روایات و سپس دلالت آن‌ها.

اعتبار این روایات مورد اختلاف بین فقها واقع شده است. عده‌ای از ایشان، مانند مرحوم خویی و تبریزی این روایات را ضعیف می‌دانند (تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۳، ص ۱۸۱) و از آنجا که تنها راه اعتبار بخشیدن به این قاعده، تمسک به عمل مشهور فقها به این روایت است (عمل مشهور جابر ضعف سند باشد)، مرحوم خویی استناد به این قاعده را در صغری (این که مستند مشهور در بطلان معامله غرری این روایت باشد) و کبری (عمل مشهور جابر ضعف سند باشد) محل اشکال می‌دانند. (به نقل از: تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۳، ص ۱۸۱)

در مقابل، عده‌ای از فقها، مانند مرحوم شیخ انصاری (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۱۷۶) و حکیم (حکیم، بی تا، ص ۳۹۵) عمل مشهور را جابر ضعف سند این روایات دانسته‌اند. البته آن روایتی که شهرتش مسلم است، روایت نهی از «بیع غرر» است، نه نهی از «مطلق غرر» (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۴۶۷)، بلکه مرحوم صاحب جواهر ادعا نموده‌اند که اصحاب این روایات را تلقی به قبول نموده‌اند. (نجفی، بی تا، ج ۲۲، ص ۳۸۶) از آن بالاتر، مرحوم نائینی آن را بین امت مسلم دانسته‌اند. (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۴۶۷) نتیجه آن که اعتبار این روایت مبتنی بر جبران ضعف سند توسط عمل مشهور است و این امر که مرحوم خویی منکر صغرای عمل اصحاب شده‌اند خلاف تحقیق است.

دلالت روایات نهی بر غرر: با توجه به آنچه در بحث از معنای غرر بیان شد، معنای روایت واضح می‌شود. تنها نکته‌ای که قابل تأمل است این است که آیا این نهی دلالت بر بطلان و حکم وضعی دارد یا تنها حکم تکلیفی را بیان می‌کند.

در پاسخ باید گفت طبق اصل اولی در معاملات، نهی وارد شده در معاملات ظهور در ارشادی بودن دارند و در حقیقت، دلیل بر شرطیت یا مانعیت است (خویی، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۳۹۹) و تا

قرینه‌ای برخلاف این اصل پیدا نشود، این اصل محکم و قابل استناد است، لذا باید گفت که غرر موجب بطلان بیع است. البته اگر غرر را به معنای «خدیعه» بگیریم، ممکن است ادعا شود ظهور در حکم تکلیفی دارد. (خویی، بی‌تا، ج ۵، ص ۲۵۷)

۱-۱-۳. تطبیق بر معامله بیت‌کوین

بیان شد که چهار قول در معنای غرر وجود دارد، حال هر یک از این اقوال را در معامله بیت‌کوین تطبیق می‌دهیم:

دیدگاه اول از اقوالی که در ماهیت غرر بیان شد این بود که غرر همان خطر است. این قول نیاز به توضیح و تبیین دارد: مراد از خطر (ریسک) چه امری است؟ آنچه مسلم است و بازار بر مدار آن است این است که بسیاری از معاملات با خطر و ریسک همراه‌اند تا جایی که می‌توان ادعا کرد بازار بدون ریسک وجود خارجی ندارد، زیرا بسیاری از کالاهایی که خرید و فروش می‌شوند، دارای نوسانات قیمتی هستند و این در حالی است که هیچ یک از فقها اشکالی به معامله آن‌ها ننموده است، برای مثال در بعضی از زمان‌ها قیمت نفت نوسانات شدید پیدا می‌کند (بعضی اوقات قیمت منفی پیدا کرده است) یا قیمت دلار و طلا و خودرو در بعضی از روزها نوسانات شدید داشته است، ولی مسلم است که معامله آن صحیح است. پس مراد از خطر در مورد معاملات این نیست که احتمال دارد در آینده (ولو این آینده بسیار نزدیک باشد) ارزش مالی که خریده شده است کم یا زیاد شود، بلکه مراد از ریسک، آن است که در هنگام خرید و فروش ارزش کالا مشخص نباشد، مثلاً بگویید «هر چه در جیب من است!» در حالی که نمی‌داند چه چیز و به چه مقدار در جیب او وجود دارد. از همین رو، بسیاری از فقها در بحث از اشتراط علم به مقدار ثمن و مئمن به ادله غرر تمسک نموده‌اند و گفته‌اند که در فرض عدم علم خطر وجود دارد. (نجفی، بی‌تا، ج ۲۷، ص ۲۲۰) در ادامه و در بحث از موارد استناد فقها به غرر برای بطلان معاملات، دوباره به این بحث می‌پردازیم.

حال در مورد خرید و فروش بیت‌کوین نیز باید گفت در هنگام معامله، هیچ‌گونه خطری وجود ندارد و این‌که در آینده قیمت و ارزش بیت‌کوین تغییر می‌کند مضر به صحت معامله نیست. ممکن است این احتمال که در آینده به صورت کلی رمزارز بی‌ارزش شود یا به صورت کلی معدوم شود، به عنوان ریسک و غرر ترسیم گردد. پاسخ این مطلب چنین است: اولاً این احتمال که ارزش بیت‌کوین در آینده صفر گردد مطرح نیست. بلکه اگر امروز یک

بیت‌کوین چند ده هزار دلار ارزش دارد، ممکن است این ارزش به شدت کاهش یابد و حتی به چند صد دلار برسد، ولی یقین یا دست‌کم اطمینان وجود دارد که قیمت آن صفر نمی‌گردد. البته این پاسخ برای کسانی مفید است که به چنین قطع و اطمینانی دست یافته‌اند یا دلیل تعبدی، مانند قول خبره (بنا بر حجیت آن) برای ایشان اقامه شده است.

ثانیاً چنین ریسک‌هایی در مورد ارزها و کالاهای عادی نیز وجود دارد، در حالی که احدی از فقها فتوا به بطلان معاملات مذکور نداده است. برای مثال کسی که پرنده زینتی گران‌قیمتی را با ده‌ها میلیون تومان خریداری می‌کند، احتمال دارد که در آینده‌ای نزدیک، حیوان به دلایل مختلف دچار بیماری گردد و حتی بمیرد یا فرار کند و تمام مالی که برای آن پرداخت شده است از بین برود. آیا معامله این شخص باطل است؟ اگر ریسک‌های مشابه این، غرر محسوب گردند باید غالب معاملات موجود باطل اعلام گردد. بنابراین این‌که در آینده چه اتفاقی در بازار رخ خواهد داد یا بر سر کالای خریداری شده چه خواهد آمد، هیچ مداخلیتی در صحت معامله ندارد، بلکه تاجر خوب کسی است که بتواند بازار و نوسانات قیمت را پیش‌بینی کند و کالایی که افزایش قیمت دارد را خریداری و کالایی که کاهش قیمت دارد را بفروشد. در معاملات بیت‌کوین نیز گرچه نوسانات شدید قیمتی محتمل است، در هنگام معامله مقدار ثمن و مثنی کاملاً معلوم است و همان‌گونه که بیان شد، رخ داده‌های آینده تأثیری در صحت معامله ندارد. (در ادامه، بحث عدم بطلان مفصل‌تر بیان شده است.)

دیدگاه دوم در معنای غرر جهالت بود؛ توضیح آن‌که در حین بیع اگر نسبت به یکی از عوضین جهل وجود داشته باشد، معامله باطل خواهد بود. به همین جهت شرط است که مقدار ثمن و مثنی به کیل و وزن معلوم شود و در حین خرید و فروش رمزارز نیز مقدار ثمن و مثنی مشخص است.

دیدگاه سوم در ماهیت غرر خدعه بود. خدعه امری است که در هر معامله‌ای قابل تصور است و بیت‌کوین از این لحاظ خصوصیتی ندارد، بلکه خرید و فروش هر کالایی ممکن است همراه با خدعه باشد.

دیدگاه چهارم نیز این بود که ماهیت مشخصی برای غرر از میان احتمالات موجود قابل استفاده نیست. از آنجا که طبق هیچ یک از احتمالات موجود در ماهیت غرر، بطلان معامله بیت‌کوین ثابت نیست، طبق این دیدگاه نیز نمی‌توان به بطلان معامله حکم کرد.

۳-۱-۲. غرر از ناحیه استخراج بیت‌کوین

ممکن است گفته شود از آن جهت در خرید و فروش بیت‌کوین غرر وجود دارد که هر روز افراد زیادی اقدام به استخراج بیت‌کوین (ماین) می‌کنند و استخراج بیت‌کوین باعث کاهش ارزش آن می‌شود، لذا خرید و فروش چنین کالایی غرری است (حال به معنای اول، دوم یا سوم). توضیح آن‌که شاید بتوان گفت مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده قیمت هر کالا میزان عرضه و تقاضای آن کالا است و هرگاه میزان عرضه کالایی در بازار افزایش یابد، در حالی که تقاضای آن ثابت باشد، ارزش آن کالا کاهش می‌یابد و در مقابل اگر عرضه آن کم شود، قیمت آن افزایش می‌یابد. لذا هرگاه تعداد بیت‌کوین‌های داخل در بازار افزایش یابد، ارزش بیت‌کوین کاهش خواهد یافت و صاحبان فعلی بیت‌کوین متضرر خواهند شد.

در جواب باید گفت:

اولاً این اشکال به کالاهای دیگر نقض می‌شود؛ به این بیان که در بسیاری از کالاها احتمال افزایش عرضه آن کالا در بازار وجود دارد و این امر مانع صحت بیع آن‌ها نمی‌شود. واقعیت این است که گاهی تجار کالایی را می‌خرند، ولی با افزایش عرضه مواجه می‌شوند و ضرر می‌بینند. این در حالی است که هنگام معامله احتمال این افزایش عرضه را درک می‌کرده‌اند و حتی گاهی یقین به افزایش عرضه دارند (مانند کالاهای کشاورزی در ابتدای فصل عرضه آن به بازار که اشخاص می‌دانند در آینده نزدیک افزایش عرضه صورت می‌گیرد). در این موارد نه عقلاً معامله این کالاها را باطل می‌دانند و نه احدی از فقها قائل به بطلان شده است.

ثانیاً همان‌طور که بیان شد، آنچه موجب بطلان معامله است غرر در حین معامله است، ولی این‌که سرنوشت این کالا در آینده چه خواهد شد تأثیری در صحت معامله ندارد.

ثالثاً طبق آنچه در ضمن هریک از اقوال مطرح شد، واضح است که هیچ کدام از معانی سه‌گانه سابق غرر، بر این معامله صادق نیست، زیرا نه خرید بیت‌کوین خطر و ریسک دارد (مراد خطر حین معامله است) و نه جهل به ارزش بیت‌کوین وجود دارد و نه خدعه‌ای در کار است. خاصیت بیت‌کوین این است که امکان استخراج آن وجود دارد و افراد مختلف می‌توانند این کار را انجام دهند و اشخاصی که به خرید و فروش آن اقدام می‌کنند، باید این احتمال را در نظر بگیرند. این امر مانند آن زمانی است که در هنگام معامله، شرطی ارتکازی بر امری وجود داشته باشد و فرد با اختیار خود به این معامله اقدام می‌کند.

رابعاً در مورد افزایش عرضه بیت‌کوین در بازار باید گفت بیت‌کوین امتیازی نسبت به سائر کالاها دارد و آن این است که مقداری که در آینده استخراج می‌شود و به بازار عرضه می‌شود، معلوم و مشخص است و از اندازه خاصی بیشتر افزایش نخواهد یافت، به خلاف بسیاری از کالاها که نمی‌توان عرضه آن‌ها را در آینده پیش‌بینی کرد.

۳-۲. روش دوم: مقایسه با موارد بطلان بیع غرری

در موارد متعددی، غرر دلیل بر بطلان معامله قرار گرفته است. با توجه به این‌که بحث ما در این نوشته، در مورد غرری است که از ناحیه عوض قرار گرفتن بیت‌کوین ممکن است در معامله داخل شود، باید بگوییم که در شروط عوضین در دو مورد، برای بطلان بیع به غرر تمسک شده است. هر یک از این دو مورد را بیان کرده و تطبیق آن را بر خرید و فروش بیت‌کوین بررسی می‌نماییم.

۳-۲-۱. بطلان بیع در صورت عدم قدرت بر تسلیم عوضین

در کتب فقهی یکی از شروط بیان‌شده برای عوضین، قدرت بر تسلیم است. در استدلال برای اثبات این شرط، بسیاری از فقیهان به لزوم غرر در فرض عدم قدرت بر تسلیم تمسک نموده‌اند. (طباطبایی، ۱۴۱۸، ج ۸، ص ۲۶۱؛ انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۱۷۵؛ نراقی، ۱۴۱۷، ص ۹۸؛ نجفی، ۱۴۲۲، ص ۳۸)

علاوه بر این‌که برخی از فقها شمول عنوان غرر بر چنین موردی را رد کرده‌اند، (خمینی، بی‌تا، ج ۳، ص ۲۹۲) اساساً چنین اشکالی در معاملات رمزارزها مطرح نیست، زیرا تسلیم هر کالایی متناسب با آن کالا است و نقل و انتقال متناسب با رمزارز در جریان است.

۳-۲-۲. بطلان بیع در موارد جهل به عوضین

یکی از شرایط معامله صحیح، علم تفصیلی متعاملین به عوض و معوض معامله است. یکی از ادله‌ای که برای بطلان بیع در فرض جهل بیان شده، صدق غرر بر چنین معامله‌ای است. (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۲۰۶؛ نجفی، بی‌تا، ج ۲۲، ص ۴۰۶؛ نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۴۹۵؛ خمینی، بی‌تا، ج ۳، ص ۳۴۶)

در بحث از تطبیق این امر بر خرید و فروش بیت‌کوین باید گفت که آنچه شرط عوضین دانسته شده است، علم متعاقدین به ثمن و مثن در هنگام بیع است که در معامله بیت‌کوین وجود دارد. نوسانات شدید بیت‌کوین و جهل به وضعیت آینده، مسلماً مشمول جهل به عوضین و غرر در معامله نیست، زیرا همان‌طور که بیان شد وضعیت آینده مضر به صحت معامله نیست. والا باید بسیاری از معاملات بازار باطل قلمداد گردد و اساساً یکی از ارکان بازار را

ریسک در معاملات تشکیل می‌دهد و افراد سعی می‌کنند با پیش‌بینی قیمت یک کالا، به خرید یا فروش آن اقدام نمایند. ملاحظه بازار سکه و ارز و خودرو گواه بر این امر است. آیا احدی احتمال بطلان این معاملات را می‌دهد؟

بنابر آنچه بیان شد، در خرید و فروش بیت‌کوین همین مقدار که طرفین بدانند چه مقدار بیت‌کوین در مقابل چه مقدار پول یا کالا قرار می‌گیرد، برای صحت معامله کفایت می‌کند. حتی جهل به ارزش روز بیت‌کوین موجب بطلان معامله نمی‌گردد، زیرا نهایت چیزی که از این معامله و جهل به میزان ارزش بیت‌کوین حاصل می‌شود غبن است که اشکالی به صحت معامله وارد نمی‌کند. اگرچه غبن برای شخص مغبون خیار غبن را به دنبال خواهد داشت و همین بهترین دلیل بر صحت معامله است، زیرا خیار و حق فسخ قرارداد مبتنی بر صحت و وجود معامله‌ای صحیح است. والا اگر معامله باطل باشد، خیار معنایی ندارد. می‌توان ادعا کرد در مورد خرید ارز خیار غبن هم وجود ندارد، زیرا دلیل خیار غبن وجود یک شرط ارتکازی بین خریدار و فروشنده است مبتنی بر این که عوض و معوض نسبت به یکدیگر ارزش متناسبی دارند و این هنگامی است که شخص معامله‌کننده نسبت به قیمت بازار در جهل مرکب باشد، نه هنگامی که به جهل خود آگاه است و با وجود این توجه و التفات اقدام به معامله می‌کند.

۳-۲-۳. بطلان بیع در منفعت نادره

یکی از مواردی که تملیک عقلایی صحیح نیست، آنجاست که کالا فاقد منفعت معتنا باشد و دلیل بطلان چنین بیعی، غرری بودن بیع آن است. (جامع المسائل (بہجت)؛ ج ۲، ص ۵۲۱) ناگفته پیداست غرری بودن بیع به دلیل منفعت نادره کالا، در بیت‌کوین وجود ندارد، چرا که منفعت مورد انتظار از این رمزارز این است که بتوان به واسطه آن معامله کرد و این انتظار در این رمزارز محقق می‌گردد. بنابراین دارای منفعت معتنا باشد.

۴-۲-۳. بطلان بیع در صورت عدم قابلیت ملکیت

از دیگر مواردی که برای بطلان بیع به غرر تمسک شده است، خرید و فروش کالایی است که قابلیت ملکیت ندارد. برخی از فقها مواردی مانند حشرات و فضله انسان را نمونه‌هایی از این عناوین دانسته‌اند و با تمسک به بطلان غرر، به بطلان بیع آن‌ها حکم کرده‌اند. (بہجت، بی‌تا، جامع المسائل، ج ۲، ص ۵۲۱)

حال سؤال اینجاست که آیا بیت‌کوین این خصوصیت را دارد؟ این خصوصیت نیز از ویژگی‌هایی نیست که بتوان در بیت‌کوین یافت، چراکه قابلیت تملیک عقلایی و قابلیت ملکیت عقلایی در آن وجود دارد و چه نشانه‌ای بهتر از این که مورد توجه بسیاری از عقلاست و ارزش و اعتبار بسیار بالایی برای آن شکل گرفته است. مثال‌هایی مانند حشرات هم که برای این عناوین ذکر شده است، شاید در زمان‌های گذشته به دلیل نداشتن منفعت موجه، قابلیت تملیک و تملک را نداشته‌اند، ولی امروزه در موارد بسیاری برای آن‌ها مالیت و ملکیت شکل گرفته است.

نتیجه‌گیری

بررسی مفهوم «غرر» و همچنین نحوه به‌کارگیری آن در فقه نشان می‌دهد فقها برای غرری که در بیع مورد نهی واقع شده است، سه معنای خطر، جهالت و خدعه را بیان نموده‌اند، ولی طبق هیچ‌یک از این معانی نمی‌توان قائل به بطلان معامله بیت‌کوین شد. همچنین فقها با استناد به بطلان غرر، معاملاتی را که در آن‌ها:

قدرت بر تسلیم عوضین وجود ندارد،

عوضین مجهول هستند،

معامله کالایی که فاقد منفعت عقلایی است،

معامله کالایی که قابل تملک نیست،

باطل دانسته‌اند، اما هیچ‌یک از خصوصیات مذکور در بیت‌کوین و معامله آن وجود

ندارد. بنابراین هیچ‌یک از معانی و تطبیقات غرر برای غرری دانستن معامله بیت‌کوین قابل استناد نیست.

فهرست منابع

۱. حبیبیان نقیبی، مجید؛ اسدیان لایمی، مرتضی؛ زحمتکش، محمد علی. (۱۳۹۹). «بررسی چالش غرر در معامله بارمازرها (مورد مطالعه بیت‌کوبین)». *دومین کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق و پژوهش‌های دینی*. قابل دسترسی در: <https://civilica.com/doc/1193576>.
۲. میرزاخانی، رضا؛ سعدی، حسینعلی. (۱۳۹۷). «بیت‌کوبین و ماهیت مالی. فقهی پول مجازی». *جستارهای اقتصادی*، (۳۰)، پاییز و زمستان ۱۳۹۷.
۳. انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ق). *کتاب المکاسب*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
۴. ایروانی، علی بن عبدالحسین نجفی. (۱۴۰۶ق). *حاشیه المکاسب*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. بحرانی، یوسف بن احمد آل عصفور. (۱۴۰۵ق). *الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۶. تبریزی، جواد بن علی. (۱۴۱۶ق). *إرشاد الطالب إلى التعلیق علی المکاسب*. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۷. جوزی، ابن اثیر، مبارک بن محمد. (بی‌تا). *النهاية فی غریب الحديث و الأثر*. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
۸. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۰ق). *الصحاح. تاج اللغة و صحاح العربية*. بیروت: دار العلم للملایین.
۹. حکیم، سید محسن طباطبایی. (۱۴۱۶ق). *مستمسک العروة الوثقی*. قم: مؤسسه دارالافتاء.
۱۰. حکیم، سید محسن طباطبایی. (بی‌تا). *نهج الفقاهة*. قم: انتشارات ۲۲ بهمن.
۱۱. حلی، محمد بن ادریس. (۱۴۱۰ق). *السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۲. حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق). *مختلف الشیعة فی أحكام الشریعة*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۳. خمینی، سید روح‌الله. (بی‌تا). *کتاب البیع*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۱۴. خویی، سید ابوالقاسم موسوی. (بی‌تا). *مصباح الفقاهة (المکاسب)*.
۱۵. خویی، سید ابوالقاسم موسوی. (۱۴۱۸ق). *موسوعة الإمام الخوئی*. قم: مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئی.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *مفردات ألفاظ القرآن*. بیروت: دار العلم - الدار الشامیة.
۱۷. سبزواری، علی مؤمن قمی. (۱۴۲۱ق). *جامع الخلاف و الوفاق*. قم: زمینه‌سازان ظهور امام عصر (عج).
۱۸. صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد. (۱۴۱۴ق). *المحیط فی اللغة*. بیروت: عالم‌الکتاب.
۱۹. طباطبایی، سید علی. (۱۴۱۸ق). *ریاض المسائل*. قم: مؤسسه آل‌البيت (ع).
۲۰. طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ق). *الخلاف*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۱. عاملی، محمد بن حسن حرّ. (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعة*. قم: مؤسسه آل‌البيت (ع).
۲۲. فیومی، احمد بن محمد مقرئ. (بی‌تا). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی*. قم: دار الرضی.
۲۳. نائینی، محمدحسین غروی. (۱۴۱۳ق). *المکاسب و البیع*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۴. نجفی، محمدحسن. (بی‌تا). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۵. نجفی، حسن بن جعفر کاشف‌الغطاء. (۱۴۲۲ق). *أنوار الفقاهة - کتاب البیع*. نجف: مؤسسه کاشف‌الغطاء.
۲۶. نراقی، احمد بن محمد مهدی. (۱۴۱۷ق). *عوائد الايام فی بیان قواعد الأحکام*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

۲۷. نوری، محدث. (۱۴۰۸ق). **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**. بیروت: مؤسسه آل البيت (ع).
۲۸. زبیدی، محب‌الدین سید محمد مرتضی حسینی. (۱۴۱۴ق). **تاج العروس من جواهر القاموس**. بیروت: دار الفکر.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی